

PENYELARASAN FATWA DAN KAEDAH PENYELESAIANNYA DI MALAYSIA: SUATU KAJIAN LITERATUR

*(The Coordination of Fatwas And Its Solution In Malaysia: A Literature
Review)*

Muhamad Miziazam bin Yahya, Mansor bin Sulaiman & Hasan Ahmad

The Centre for Modern Languages and Human Sciences, University Malaysia of Pahang, Lebuhraya Tun
Razak, 26300 Gambang, Kuantan

miziazam@gmail.com, mansor@ump.edu.my, hasanahmad@ump.edu.my

ABSTRAK

Artikel ini adalah mengenai isu ketiadaan penyelarasan fatwa di antara Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia (JFK) dengan Jawatankuasa fatwa negeri-negeri di Malaysia. Objektif tulisan ini adalah penumpuan kepada masalah penyelarasan fatwa di Malaysia. Ianya isu yang sering diperbahaskan oleh ahli-ahli akademik di peringkat universiti. Pelbagai teori dan pendekatan telah dicadangkan dan dirumuskan solusinya bagi mengatasi perbezaan fatwa yang berlaku khususnya di antara negeri dan persekutuan. Justeru literatur ini menyoroti pendapat dan pandangan penyelidik-penyelidik yang telah membangkitkan masalah ini di dalam kajian mereka. Pembolehubah-pembolehubah seperti halangan enakmen di negeri-negeri, uruf setempat, latarbelakang pendidikan yang berbeza di kalangan mufti dan kelemahan garis panduan yang disediakan oleh JAKIM merupakan faktor-faktor yang membawa kepada masalah tersebut. Justeru berpandukan metod pengumpulan data dan analisis kandungan dokumen penulisan kajian literatur ini telah melihat kembali kajian-kajian lalu yang dilakukan terhadap isu penyelarasan fatwa di Malaysia. Namun setelah diteliti dapatan-dapatan kajian tersebut masih belum dapat mencapai matlamat yang dihasratkan secara sepenuhnya.

Kata Kunci: Penyelarasan, Fatwa, Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia (JFK), Literatur, Jawatankuasa Fatwa Negeri.

Abstract

This article highlights the issue of the lack of fatwa coordination between the Council of Fatwa of the National Council for Islamic Religious Affairs Malaysia (JFK) and the State Fatwa Committees in Malaysia. The purpose of this paper is to focus on the issue of fatwa coordination in Malaysia. It is an issue that is often debated by academics at the university level. Various theories and approaches have been proposed and formulated to address the differences in fatwa, especially between states and the federal government. Thus, this literature highlights the opinions and views of researchers who have raised this problem in their study. Variables such as enactment barriers in states, local customs, different educational backgrounds among the muftis and weaknesses of guidelines provided by JAKIM are the factors that lead to such problems. Hence, data collection method used was based on the content analysis especially previous academic studies conducted on the issue of fatwa coordination in Malaysia. Finally, findings of these studies shows discrepancies which needs further studies on the issue.

Keywords: Coordination, Fatwa, National Council of Fatwa Committee for Islamic Religious Affairs Malaysia (JFK), literature, State Fatwa Committee.

PENDAHULUAN

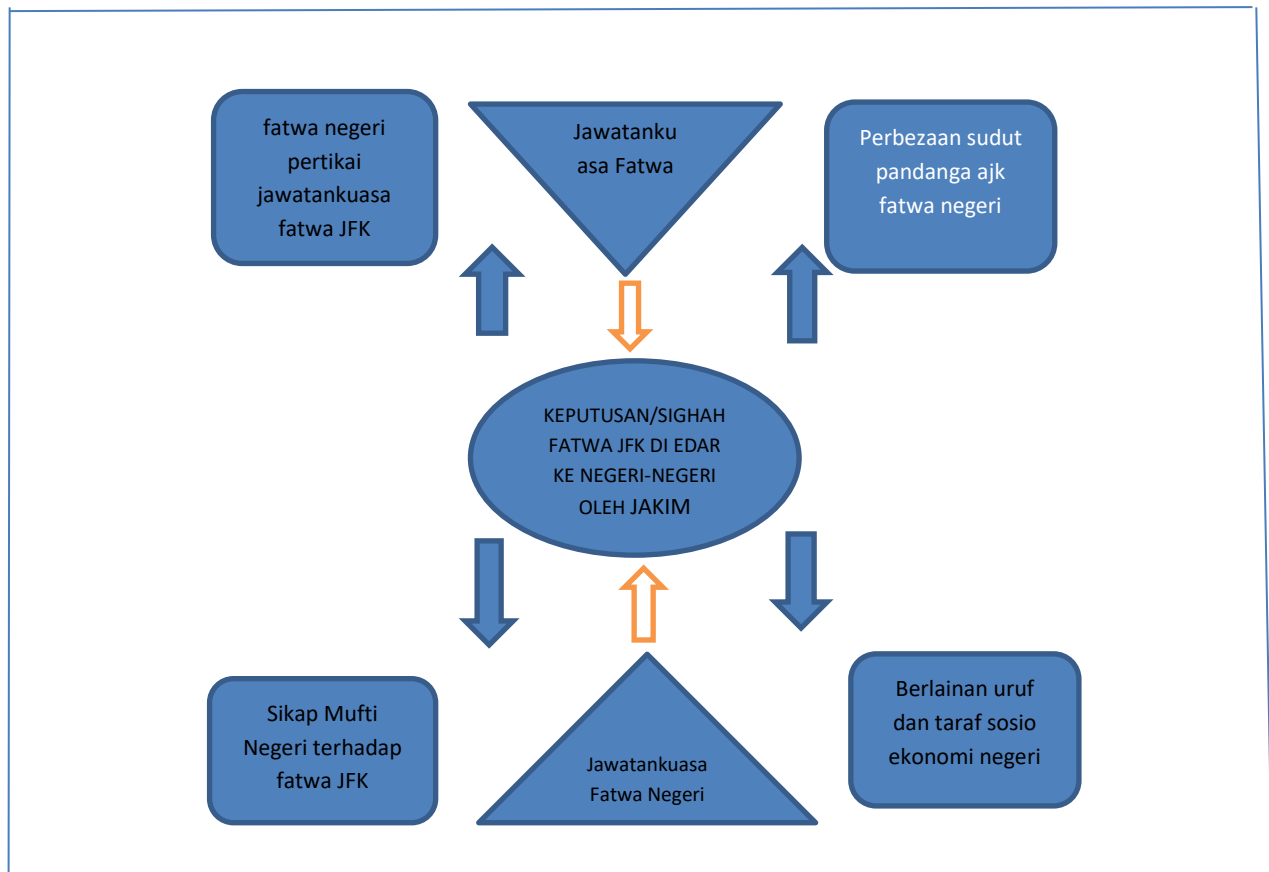
Sorotan kajian yang lalu atau *literature review* dilakukan bagi tujuan memastikan penulisan yang ingin dilakukan oleh seseorang penulis belum dibuat oleh penyelidik yang lain. Dalam konteks fatwa di Malaysia Jawatankuasa Fatwa di Malaysia terdiri daripada 15 Jawatankuasa yang masing-masing mempunyai bidangkuasa tersendiri yang diiktiraf oleh undang-undang di Malaysia. Penelitian awal mendapati terdapat penulisan yang dibuat oleh penulis-penulis berhubung masalah tiadanya penyelarasan fatwa di Malaysia dan kepada keperluan digubal satu garis panduan bagi mengatasi permasalahan tersebut. Sebagai contoh Othman Ishak (1981), Abdul Monir Yaacob (1998), Zaini Nasohah (2005), Ahmad Hidayat Buang (2012) dan Lokmanulhakim Hussain (2013). Walau bagaimanapun, berdasarkan pengamatan belum ada suatu penyelidikan yang dibuat secara dari bawah ke atas atau *bottom up* oleh pihak jabatan mufti negeri-negeri yang benar-benar memahami situasi ini dan seterusnya merumuskan suatu model penyelarasan bagi negeri tersebut untuk menyelesaikan masalah penyelarasan fatwa. Oleh itu, secara umum kajian sorotan literatur ini ditulis berdasarkan dua kategori; a. Faktor-faktor yang menghalang penyelarasan fatwa di Malaysia dan b. Kepentingan mewujudkan garis panduan penyelarasan fatwa di Malaysia bagi menyelesaikan masalah penyelarasan fatwa di Malaysia.

KERANGKA TEORI

Penulisan ini membawa suatu gagasan atau idea bahawa penyelarasan fatwa di Malaysia hanya dapat dicapai jika penyelidikan dilakukan secara berasingan di antara negeri-negeri di Malaysia berbanding kajian secara menyeluruh bagi mencari puncanya. Sesuai dengan matlamat tersebut kajian secara kualitatif melalui pendekatan kajian kes telah digunapakai bagi mendapatkan hasil penyelidikan yang bersifat khusus dan mungkin hanya relevan dengan jawatankuasa fatwa negeri tertentu sahaja. Ini kerana setiap negeri mempunyai masalah yang berbeza di antara satu sama lain di dalam memutuskan sama ada untuk menerima atau menolak atau mengubah sebarang keputusan fatwa daripada JFK. Fokus pengkaji tertentu terhadap punca kuasa atau enakmen yang agak berlainan di antara negeri-negeri di samping perbezaan uruf dan sosio ekonomi hanyalah sebahagian daripada masalah yang dihadapi oleh negeri. Ini kerana di samping dua sebab tersebut terdapat banyak lagi faktor-faktor yang menyebabkan tiadanya penyelarasan fatwa di antara negeri dan kebangsaan. Misalnya faktor latar belakang pendidikan berbeza di antara ahli-ahli jawatankuasa fatwa negeri dan kebangsaan (Abdul Monir Yaacob 1998; Lokmanulhakim Hussain 2013)

Oleh itu di dalam mencari penyelesaian penyelarasan fatwa di Malaysia adalah dengan cara mendekati mufti dan ahli-ahli jawatankuasa fatwa sesebuah negeri. Ia perlu dilakukan secara teliti iaitu dengan cara bertemu secara perseorangan bagi mencungkil rahsia dan sebab-sebab yang membawa kepada fenomena tersebut. Kebanyakan ahli-ahli jawatankuasa fatwa negeri tidak tahu secara mendalam sebab musabab JFK memutuskan sesuatu fatwa. Sebagai contoh fatwa berhubung masalah ASN dan ASB yang jelas bermuamalah dengan riba tetapi

JFK memutuskan fatwa sebagai harus; suatu keputusan hukum yang tidak sesuai dengan kaedah istinbat hukum di sisi ahli jawatankuasa fatwa sesetengah negeri. Keadaan tersebut digambarkan sebagaimana gambar rajah berikut:

(Gambar rajah yang menunjukkan negeri-negeri mempersoal dan mempertikaikan keputusan fatwa JFK setelah JAKIM mengedarkannya ke negeri-negeri bagi tujuan penyelarasan fatwa di seluruh Malaysia)

DEFINISI FATWA

Perkataan fatwa di dalam Bahasa Malaysia berasal dari perkataan Arab iaitu *Al-fatwa* atau *al-futya*. Ia diambil dari perkataan *فتوى* dan *فتو* yang membawa makna "الإبانة" iaitu penjelasan (Al Mallah, Syeikh Hussayn Muhamad, 2009). Daripada kata akar *Al-fatwa* atau *al-futya* tersebut timbul pula kata nama terbitan (*masdar*) iaitu *al-ifta'*, yang bermaksud memberi penjelasan. Justeru kata nama terbitan *al ifta'* adalah paling menepati konsep *al-fatwa* atau *al-futya* apabila seseorang Arab berkata "افتى العالم" ertinya adalah apabila seseorang yang alim menjelas atau memberi jawapan tentang sesuatu hukum. (Al Fayyum, Ahmad bin Muhamad bin Ali, 2008)

Walaupun *fatwa* dan *futya* mempunyai persamaan maksud tetapi Ibn Manzur (1233-1312H) berpendapat perkataan *fatwa* adalah lebih banyak digunakan. (Ibn Manzur, 1968)

Dalam konteks bahasa Melayu pula perkataan *fatwa* telah diterima dalam masyarakat Melayu Muslim khususnya di Malaysia. Dalam Kamus Dewan *fatwa* telah diterimapakai sebagai bahasa Melayu yang bermaksud keputusan tentang sesuatu hukum agama (yang belum diputuskan lagi) berdasarkan nas al-Quran, hadis dan sumber hukum lain, termasuk *ijtihad* oleh mufti (atau mereka yang berwenang tentang keputusan hukum syarak). (Noresah Baharum, et.al, 1994)

LITERATUR PENYELARASAN FATWA DI MALAYSIA

Penulisan dan penyelidikan ilmiah mengenai *fatwa* telah banyak dilakukan di universiti dan kolej di seluruh Malaysia. Penulisan tersebut meliputi pelbagai aspek pengkajian seperti penggunaan prinsip Maqasid Syariyyah di dalam pengeluaran *fatwa*, kaedah pengisbatan hukum di dalam pengeluaran *fatwa*, analisa *fatwa-fatwa* Usuluddin dan Syariah, penyediaan dan pengeluaran *fatwa*, penguatkuasaan *fatwa* di Malaysia sehinggalah kepada isu penyelarasan *fatwa* di Malaysia. Berhubung dengan masalah penyelarasan *fatwa* di Malaysia kajian awal mendapati bahawa belum ada suatu model penyelarasan *fatwa* khusus yang boleh menyelesaikan masalah ketiadaan penyelarasan *fatwa* di antara negeri dan persekutuan. Oleh itu, penulisan literatur ini selanjutnya akan menganalisis penulisan dan penyelidikan lalu yang mempunyai kaitan dengan isu penyelarasan *fatwa* di Malaysia.

PENULISAN PENYELARASAN FATWA DI MALAYSIA

Penulisan tentang *fatwa* dan penyelarannya di Malaysia boleh dilihat dari dua aspek iaitu sebahagian pengkaji menyelidikinya dari sudut organisasi & birokrasi di jabatan mufti yang membawa kepada terhalangnya penyelarasan *fatwa* dan sebahagian lagi menyelidikinya dari segi mencadangkan garis panduan pengeluaran *fatwa* dan peranan yang dilakukan oleh Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) sebagai urusetia JFK di peringkat pusat bagi memastikan negeri-negeri memperakukan *fatwa-fatwa* JFK melalui proses endorsmen di dalam mesyuarat jawatankuasa *fatwa* negeri.

Oleh itu jika dilihat dari kacamata sejarah, antara buku akademik terawal yang membicarakan secara kritis tentang *fatwa* di Malaysia ialah buku *Fatwa Dalam Perundangan Islam* yang ditulis pada tahun 1981 oleh Dr. Othman bin Hj. Ishak. Buku ini adalah berdasarkan tesis kedoktoran beliau di Universiti Malaya yang bertajuk "*Satu Kajian Kritikal Mengenai Institusi Fatwa Dalam Hukum Syarak di Negeri-Negeri Melayu-Sejarah Dan Interpretasinya*". Buku ini telah menjelaskan tentang *fatwa* di Negeri-Negeri Melayu dari segi struktur dan organisasi *fatwa*, autoriti *fatwa* dan pengarang juga telah membawa lebih kurang empat puluh contoh-contoh *fatwa* yang telah dibincangkan oleh negeri-negeri tersebut dan perbezaan yang wujud dalam *fatwa* di antara mereka dengan JFK. Di antara *fatwa* yang tidak selaras yang dipaparkan di dalam buku ini ialah mengenai insuran nyawa, pendermaan organ, perancangan keluarga, hukum ketua negara merasmikan rumah ibadat agama selain Islam dan penentuan tarikh permulaan Ramadhan. Seterusnya pengarang telah mengkritik beberapa kelemahan yang wujud dalam institusi *fatwa* di Negeri-Negeri Melayu pada zaman itu. (Othman Ishak, 1981)

Hasnan Kasan juga telah menghasilkan satu buku bertajuk "*Institusi Fatwa di Malaysia*" pada tahun 2008 yang asalnya adalah merupakan tesis sarjana beliau di UKM. Dalam buku tersebut beliau telah membincangkan secara terperinci perantikan mufti dan ahli-

ahli jawatankuasa syariah, prosedur mengeluarkan fatwa, autoriti fatwa dan beberapa fatwa berkaitan isu semasa yang dibahagikan kepada bidang akidah dan ibadah. Dalam buku ini pengarang turut menyertakan beberapa keputusan fatwa yang dikeluarkan oleh Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia yang tidak diikuti keputusannya oleh negeri yang mengakibatkan berlaku ketidakselarasan hukum dan fatwa. Di dalam penulisan ini juga Dr. Hasnan Kasan telah membuat perbandingan di antara negeri-negeri mengenai proses pengeluaran fatwa yang diasaskan melalui peruntukan enakmen masing-masing. (Hasnan Kasan, 2008)

Dr. Zaini Nasohah dalam *Jurnal Islamiyyat* telah menulis artikel bertajuk "*Undang-Undang Penguatkuasaan Fatwa di Malaysia*". Beliau telah menjelaskan tentang masalah fatwa di Malaysia terutamanya berkait dengan masalah penguatkuasaan. Pengarang telah membentangkan masalah yang berlaku apabila fatwa yang dikeluarkan oleh Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia tidak di terima secara seragam oleh negeri-negeri di mana ada negeri yang menerima sepenuhnya, ada yang menerima dengan pindaan dan ada yang tidak menerimanya. Antara contoh yang dikemukakan ialah fatwa pengharaman merokok dan menangani perpecahan di kalangan orang Melayu. (Zaini Naasohah, 2005) Kajian ini menjurus kepada dua aspek utama di dalam bidang kefatwaan iaitu yang pertama membincangkan tentang mufti dan pengeluaran fatwa di Malaysia dan keduanya aspek pentingnya penyelarasan fatwa di Malaysia bagi tujuan penguatkuasaan terhadap sesuatu fatwa yang diwartakan. Di dalam penulisan ini dapat dibuat kesimpulan bahawa perkara utama yang diketengahkan adalah pelarasan fatwa amat penting bagi tujuan penguatkuasaan fatwa di Malaysia.

Mahamad Naser Disa yang berpengalaman luas dalam bidang perundangan negara ada menulis artikel yang bertajuk "*Ke Arah Penyelarasan Dan Penyatuan Pandangan Dalam Pengeluaran Hukum Di Malaysia: Perspektif Perundangan*" di dalam *Monograf al Ifta'*, siri 2, Beliau telah mengulas peri penting penyelarasan fatwa dan hukum dalam negara dalam menghentikan konflik perbezaan fatwa. Beliau juga telah mengkritik tentang campurtangan politik di dalam pewartaan fatwa kerana jika perkara ini berlarutan institusi fatwa akan hilang kewibawaannya di sisi masyarakat Islam. (Mahamad Naser Disa, 2011)

KAJIAN TERHADAP FAKTOR-FAKTOR PENGHALANG PENYELARASAN FATWA DI MALAYSIA

Kajian terperinci terhadap halangan kepada penyelarasan fatwa di Malaysia telah banyak diselidiki oleh para pengkaji. Ada di antara mereka yang mengkajinya secara satu persatu dan ada yang mengkajinya secara berbilang sebab. Sebagai contoh satu tesis sarjana yang bertajuk "*Athar al-Zuruf al Ijtimiyyah ala al-Fatawa al-Shariyyah: Dirasat li Fatawa Haiiah al-Fatwa fi Majlis al Watani li al-Shuun al-Islamiyyah bi Malizia*" telah membincangkan fatwa Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia. Dalam penyelidikan ini pengkaji telah membincangkan tentang kesan pelaksanaan fatwa terhadap kehidupan masyarakat dan melihat bagaimana faktor-faktor tempatan (uruf) diambilkira dalam membuat keputusan hukum di Malaysia. Fatwa yang dikaji adalah dari tahun 1979 sehingga tahun 1990. Beliau dalam penutup tesis telah menyimpulkan bahawa soal penyelarasan dan pelaksanaan fatwa masih menjadi tanda tanya kerana tidak semua fatwa yang dikeluarkan oleh Majlis Fatwa Kebangsaan diterima pakai oleh masyarakat

Islam, begitu juga kewujudan enakmen dan undang-undang berkaitan fatwa yang tidak selaras antara negeri-negeri memburukkan lagi keadaan. (Muhammad Firdaus, 1995)

Ketua Jabatan Penasihat (Bahagian Syariah) Jabatan Peguam Negara, Arik Sanusi Yoep Johari juga dalam *Monograf al Ifta'* Siri 1 ada menulis satu penulisan ilmiah yang bertajuk "*Penyelarasan Fatwa Di Malaysia: Kekangan Dari Aspek Perundangan*". Beliau antara lain mengulas mengenai JFK yang sering menganjurkan muzakarah fatwa bagi mengeluarkan hukum atau fatwa sebagai reaksi pertanyaan orang ramai di Malaysia. Walau bagaimanapun, JFK dari sudut pentadbiran dan kerjasama negeri hanya boleh memanggil para mufti untuk bermuzakarah dan memutuskan hukum atas sesuatu perkara namun dari sudut undang-undang badan-badan fatwa negerilah yang lebih berkuasa untuk menerima atau menolaknya. Ini kerana menurut perlembagaan Malaysia bidang kuasa agama adalah milik negeri-negeri dan raja atau Agong adalah ketuanya. Justeru menurut Dr. Arik Sanusi setiap kali sesuatu fatwa dikeluarkan kedapatan sesetengah negeri membuat keputusan yang agak berbeza dari keputusan yang dipersetujui di peringkat kebangsaan. Perbezaan itu sama ada dari sudut ketetapan hukum itu sendiri mahupun mengubahsuai sighth mengikut citarasa sendiri. Perbezaan ini menurut Dr. Arik berlaku berpunca dari aspek perundangan. (Arik Sanusi Yoep Johari, 2011)

Abdul Monir Yaacob pula di dalam penyelidikannya berhubung isu ketidakselarasan fatwa di antara negeri dengan persekutuan telah mensabitkan faktor-faktor enakmen yang agak berbeza peruntukan di negeri masing-masing dan latar belakang pendidikan mufti & ahli-ahli jawatankuasa fatwa negeri yang berbeza sebagai punca utama ke arah itu. Kelulusan mufti terutamanya yang berlatarkan pengkhususan yang berlainan telah membawa kepada kecenderungan untuk berpegang kepada apa yang difahami dan juga kepada pendapat ulama atau syeikh yang selari dengan latar pendidikan mereka. Lebih-lebih lagi pada masakini terdapat mufti-mufti negeri yang berkelulusan di dalam pengkhususan bukan Syariah iaitu dalam bidang Usuluddin dan Bahasa Arab. (Abdul Monir Yaacob, (2016) dan (1998)

Manakala Muhammad Ikhlas Rosele yang mengkaji tentang konflik fatwa di Malaysia di dalam tesis kedoktorannya telah menghuraikan fktor-faktor yang berbilang sebab yang membawa kepada masalah berlakunya ketiadaan penyelarasan fatwa di Malaysia dan telah menyenaraikan sebab-sebab seperti peranan yang boleh dimainkan oleh JFK sebagai agensi pusat untuk menyelaraskan fatwa adalah amat terbatas, latar belakang akademik yang berbeza, Komposisi ahli jawatankuasa fatwa yang tidak seimbang, keterikatan dengan perlembagaan dan akta serta metodologi pengeluaran fatwa di antara negeri-negeri yang berbeza sebagai sebab-sebab utama yang membawa kepada ketidak selarasan fatwa berlaku di Malaysia. (Muhammad Ikhlas Rosele. et.al., 2013)

LITERATUR BAGI MENYELARASKAN FATWA DI MALAYSIA

Penulisan ilmiah yang berkait dengan cadangan untuk menyelaraskan fatwa di Malaysia agak banyak. Mohd Mohadis Yasin misalnya telah menulis tentang keperluan kepada penubuhan Jabatan Mufti Negara yang dipersetujui oleh semua negeri dan menyerahkan urusan pengeluaran fatwa hanya kepadanya. Dengan kewujudan institusi fatwa yang tunggal rasionalnya hanya satu fatwa sahaja yang akan dikeluarkan di Malaysia. (Mohd Mohadis Yasin, 2007)

Di dalam nada yang lebih kurang sama, Abdul Monir Yaacob pula telah menggesa agar suatu mekanisme perlu digubal bagi merialisasikan jawatan Mufti Negara untuk menyelesaikan masalah penyelarasan fatwa di Malaysia. Ini berikutan dengan wujudnya Mufti Negara seperti di Mesir, Brunei dan Arab Saudi masalah perbezaan fatwa antara wilayah-wilayah di dalam negara tersebut tidak berlaku. (Abdul Monir Yaacob, 2016)

Walau bagaimanapun, gagasan idea awal pengwujudan Mufti Negara ini dizahirkan oleh Zaini Nasohah yang mencadangkan agar penyeragaman dapat diusahakan di peringkat kebangsaan. Ini penting bagi tujuan penguatkuasaan sesuatu fatwa. Apabila fatwa JFK diterima oleh semua negeri maka akan wujud keselarasan dari sudut undang-undang dan penyeragaman tersebut akan memudahkan pihak berkuasa agama di Malaysia untuk mengambil tindakan kepada individu yang melanggar fatwa. Dan bagi tujuan tersebut Zaini Nasohah mencadangkan jawatan Mufti Negara diwujudkan bagi tujuan penyelarasan fatwa di seluruh negara. (Zaini Nasohah, 2005)

Lokmanul Hakim bin Hussain salah seorang Fellow Fatwa yang dilantik oleh JAKIM juga ada menulis artikel yang bertajuk "*Penyelarasan Fatwa Di Malaysia: Kewajaran Dan Kekangan*". Dalam tulisannya Lokmanul Hakim mencadangkan agar masyarakat Islam di Malaysia diberi pendedahan berkenaan fiqh al ikhtilaf supaya tidak berlaku tanggapan negatif terhadap perbezaan fatwa khususnya antara negeri dengan persekutuan. Beliau juga menyarankan agar penyelarasan fatwa dikesilkan skopnya kepada fatwa-fatwa yang telah menjadi ijmak di kalangan ulama sahaja. Dan, beliau juga mencadangkan agar mufti yang tidak bersetuju dengan fatwa JFK tidak mengeluarkan fatwa yang bertentangan kerana boleh menimbulkan persepsi tidak baik kepada masyarakat awam. (Lokmanul Hakim Hussain, 2013)

KAJIAN LITERATUR TERHADAP PENYELESAIAN PENYELARASAN FATWA

Kajian terperinci terhadap cadangan mengubal satu garis panduan penyelarasan fatwa tidak banyak dilakukan oleh penyelidik. Kebanyakkan kajian adalah berkaitan dengan analisis terhadap faktor-faktor yang membawa kepada terhalangnya penyelarasan fatwa di Malaysia. Walau bagaimanapun, penulisan yang dilakukan oleh Zulfaqar Mamat, Mohd Nasran Mohamad dan Hyzulkipli Hashim Omar yang bertajuk "*Pengurusan Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Dan Jawatankuasa Fatwa Negeri-Negeri: Satu Analisis Persamaan Dan Perbezaan Fatwa Tahun 2000-2009*" telah menyentuh secara langsung cadangan kepada keperluan suatu garis panduan yang perlu digubal bagi menyelaraskan fatwa di antara negeri dan persekutuan.

Asalnya rencana ini adalah tesis kedoktoran Zulfaqar Mamat di Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM). Dalam rencana ini pengarang mengulas tentang perbezaan dan persamaan keputusan fatwa antara negeri-negeri di seluruh Malaysia. Menghuraikan masalah dan kekangan yang berlaku di peringkat negeri sehingga matlamat penyeragaman agak sukar untuk dilaksanakan meskipun dari sudut dapatan kajiannya penyelarasan fatwa di Malaysia bukanlah sesuatu yang mustahil untuk dicapai. Selanjutnya pada muka surat 295 di dalam tesisnya Dr Zulfakar mencadangkan agar suatu garis panduan digubal bagi memandu penyelarasan fatwa di Malaysia namun beliau tidak memperincikannya dan menyebutnya secara sepintas lalu sahaja. (Zulfakar Mamat, 2013)

Antara kajian yang berkaitan dengan pengubalan garis panduan penyelarasan fatwa di Malaysia ialah kajian yang dibuat oleh Prof. Dr. Ahmad Hidayat Buang. Di dalam penulisannya beliau memperincikan tentang tatacara dan skop yang mesti ada di dalam sesuatu garis panduan penyelarasan fatwa yang akan digubal seperti mengutamakan kaul muktamad mazhab Syafie dan jika tiada beralih kepada kaul muktamad mazhab Hanafi atau Maliki atau Hanbali. Dan jika tidak ada di dalam kaul-kaul muktamad mazhab tersebut mufti boleh menggunakan pendapat menurut hematnya sendiri (ijtihad mufti). Beliau juga mencadangkan di dalam garis panduan itu ditambah dengan memasukkan qawaid al fiqhiyyah dan maqasid Syariyyah sebagai panduan negeri-negeri di dalam menyelaraskan fatwa di Malaysia. Di samping itu, buku-buku rujukan yang muktabar di dalam mazhab Syafie seperti Tuhfah al Muhtaj, Nihayah al Muhtaj, Mughni al Muhtaj, al Majmuk dan sebagainya sebagai rujukan asas di dalam mengeluarkan fatwa di Malaysia hendaklah disepakati bersama. Analoginya mudah iaitu apabila semua negeri mempunyai standard yang sama di dalam pengeluaran hukum maka fatwa yang dikeluarkan pastilah sama. Dengan itu masalah penyelarasan fatwa akan dapat di atasi dan diselesaikan di negara ini. (Ahmad Hidayat Buang, 2012).

Penyelidikan yang dilakukan oleh Paizah Ismail berhubungan perkara yang sama turut mencadangkan agar ditetapkan sumber rujukan yang standard di samping seminar dan bengkel diperbanyakkan di antara ahli-ahli jawatankuasa fatwa negeri-negeri dan kebangsaan bagi membina ukhwah dan kesamaan pendapat di antara mereka. (Paizah Ismail, et.al, 2013)

GARIS PANDUAN PENYELARASAN FATWA OLEH JAKIM

Setakat penelitian yang dibuat, hanya Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) yang bertindak mengubal suatu garis panduan yang dimaksudkan. Tindakan pengubalan garis panduan oleh JAKIM ini berdasarkan kepada persetujuan Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia kali ke 96 yang bersidang pada 13 hingga 15 Oktober 2011 di Holiday Villa Hotel & Suites, Alor Setar, Kedah Darul Aman, di mana satu garis panduan telah dipersetujui untuk digunakan oleh semua negeri bagi tujuan penyelarasan fatwa di seluruh Malaysia. (Garis Panduan JAKIM, 2011)

Garis panduan ini telah disemak dan diperbahaskan pada setiap peringkat sama ada di peringkat pegawai di JAKIM mahupun Jabatan-Jabatan Mufti Negeri sebelum ia digubal dan dibina modelnya bagi mendapat persetujuan Mufti-Mufti Negeri seluruh Malaysia. Di dalam penerangannya JAKIM menegaskan terdapat tiga objektif utama garis panduan ini diperkenalkan iaitu pertama bagi mewujudkan mekanisme yang teratur antara negeri-negeri untuk menerima pakai keputusan atau pandangan hukum yang dikeluarkan oleh Jawatankuasa Fatwa MKI sebagai fatwa negeri, kedua; Menyelaraskan fatwa antara negeri-negeri di Malaysia, dan ketiganya; Memartabatkan kewibawaan institusi fatwa di Malaysia.

Model Penyelarasan Fatwa yang diperkenalkan oleh JAKIM ini dinamakan sebagai Garis Panduan Pemakaian Keputusan/Pandangan Hukum Yang Dibuat Oleh Jawatankuasa MKI sebagai Fatwa negeri. Terdiri daripada tiga bahagian iaitu bahagian 1 (Permulaan) yang menjelaskan mengenai tajuk ringkas dan pemakaina serta tafsiran, bahagian 2 (Mekanisme Penyelarasan Fatwa) yang mengandungi dua item utama iaitu pada perkara 3: Mekanisme penyelarasan keputusan/pandangan hukum di negeri-negeri dan perkara 4 penyampaian kepada Jawatankuasa fatwa MKI dan negeri dan bahagian 3 (Pelbagai) yang mengandungi; hebahan,

siaran fatwa menerusi portal (lawan sesawang) dan Pandangan hukum oleh Jawatankuasa Fatwa MKI.

Cara penyelarasan fatwa yang digariskan oleh model JAKIM ini adalah bermula apabila keputusan tentang sesuatu hukum/fatwa telah dipersetujui oleh semua mufti di dalam mesyuarat JFK. Setelah itu semua mufti diminta membawa pula hukum berkenaan isu tersebut ke peringkat negeri masing-masing untuk diputuskan sebagai sama sepertimana yang telah dipersetujui secara kolektif sewaktu MFK bersidang. Di dalam menggariskan panduan bagi negeri-negeri ini pada bahagian II (Mekanisme Penyelarasan Keputusan/Pandangan Hukum, perkara 3 (1) menyebutkan;

“Apabila sesuatu keputusan/pandangan hukum yang dibuat oleh Jawatankuasa Fatwa MKI telah diterima oleh Mufti, maka suatu Mesyuarat Jawatankuasa Fatwa Negeri boleh diadakan bagi membincangkan kertas dan keputusan yang dibuat oleh Jawatankuasa Fatwa MKI”.

Selanjutnya seorang pembentang akan membentangkan kertas kerja fatwa yang di dalam istilahnya dipanggil “Kertas Endorsmen” bagi dibincangkan pula oleh ahli-ahli Jawatankuasa Fatwa Negeri. Perbincangan oleh Jawatankuasa fatwa Negeri ini ada kalanya hangat dan adakalanya bersifat sederhana sahaja bergantung kepada isu yang ada pada masa tersebut. Di dalam hal ini pada bahagian II (Mekanisme Penyelarasan Keputusan/Pandangan Hukum, perkara 3 (3) menyatakan;

“Sekiranya sesuatu keputusan Jawatankuasa Fatwa MKI itu diterima sepenuhnya atau dengan pindaan, maka Jawatankuasa Fatwa Negeri bolehlah mengambil apa-apa langkah yang perlu bagi memastikan keputusan tersebut dijadikan/disifatkan sebagai fatwa negeri berkenaan”.

Seterusnya apabila sesuatu hukum telah diputuskan oleh JPHSN, mufti diminta membuat keputusan samada fatwa itu ingin diwartakan atau sebaliknya. Pada bahagian II (Mekanisme Penyelarasan Keputusan/Hukum, perkara 3 (4) menyebutkan;

“Sekiranya fatwa berkenaan hendak diwartakan, maka Mufti bolehlah mengambil apa-apa langkah yang perlu bagi tujuan pewartaan”

Selanjutnya menurut garis panduan ini, Setiausaha adalah bertanggungjawab memaklumkan keputusan fatwa yang telah dimuktamadkan oleh Jawatankuasa fatwa negeri kepada Jabatan Mufti negeri lain dan JAKIM sebagai makluman. Ini disebutkan pada bahagian II Penyampaian fatwa kepada Jawatankuasa fatwa MKI dan negeri; perkara (4) yang berbunyi;

“Tertakluk kepada Garis Panduan 3, Setiausaha Jawatankuasa Fatwa Negeri hendaklah menyampaikan fatwa yang dibuat oleh Jawatankuasa Fatwa Negeri kepada Setiausaha Jawatankuasa Fatwa dan Mufti Negeri lain untuk makluman”.

Kemudian dalam bahagian III (Pelbagai) Garis Panduan ini di dalam usaha menyelaras fatwa di Malaysia meminta semua fatwa yang telah diputuskan hendaklah dihebahkan kepada masyarakat sama ada melalui seminar-seminar, ceramah-ceramah, forum-forum atau pendedaran risalah-risalah, poster-poster atau sebagainya. Di dalam hal ini pada bahagian III (Hebahan) (5) menyatakan;

“Mana-mana fatwa yang diputuskan oleh Jawatankuasa Fatwa Negeri hendaklah dihebahkan kepada umum”.

Suatu yang menarik pada Garis Panduan ini ialah teknik penyebaran fatwa diselenggarakan melalui laman sesawang khas (Website) yang dinamakan Portal Fatwa yang dibina oleh JAKIM, sehinggakan para Setiausaha setiap Jawatankuasa Fatwa Negeri seolah-olah diwajibkan menyiarkan semua fatwa yang telah diputuskan sifahanya dipaparkan di dalam Portal berkenaan. Di dalam hal ini bahagian III (Pelbagai) pada perkara (6) disebutkan;

“Setiausaha Jawatankuasa Fatwa Negeri hendaklah menyiarkan semua fatwa menerusi Portal Jabatan dan Portal e-Fatwa JAKIM”.

Selanjutnya dengan sikap yang penuh berhati-hati, JAKIM (kerana menyedari bidangkuasa dan autoriti negeri-negeri di dalam kuasa keagamaan) sewaktu memandu Jawatankuasa Fatwa Negeri-Negeri melalui Garis Panduan ini, pada bahagian III (Pandangan hukum oleh Jawatankuasa Fatwa MKI) perkara (7) menyebutkan;

“Jawatankuasa Fatwa Negeri boleh menerima apa-apa keputusan/pandangan hukum yang dikeluarkan oleh Jawatankuasa Fatwa MKI sebagai rujukan dan kajian”.

Dan, akhirnya pada penutup Garis Panduan ini bagi pihak JAKIM seolah-olahnya menyeru agar semua Jawatankuasa Fatwa Negeri-Negeri menerimanya sebagai suatu model penyelarasan fatwa demi mencapai objektif memartabatkan fatwa di mata masyarakat dengan hanya satu fatwa sahaja di dalam sesuatu isu bukan dua pandangan atau tiga pandangan yang membuka ruang kepada kritikan orang ramai yang jahil terhadap perkembangan hukum di dalam Islam. Ini ditutup oleh Garis Panduan ini dengan menyebut;

“(8) Mekanisme yang digariskan dalam garis panduan ini diharap dapat menjadi panduan ke arah mewujudkan penyelarasan fatwa di Malaysia”

JAKIM telah menekankan kata-kata “mewujudkan penyelarasan fatwa” sebagai suatu usaha yang bersungguh-sungguh bagi merealisasikan satu Malaysia satu Fatwa di negara ini. Garis panduan ini memiliki keistimewaan yang tersendiri. Ini kerana setelah diikuti semua fatwa negeri di Malaysia boleh diakses melalui internet. Pihak JAKIM telah membina suatu laman portal fatwa bagi kemudahan pegawai-pegawai fatwa di Malaysia dan umat Islam di negara ini serta seluruh dunia akan dapat mengakses semua fatwa yang dikeluarkan di seluruh Malaysia tidak kira di mana mereka berada. Suatu yang menarik juga fatwa-fatwanya telah diterjemah ke dalam Bahasa Inggeris untuk tujuan rujukan hukum bagi seluruh umat Islam di dunia.

Justeru berdasarkan huraian di atas, garis panduan ini pada hakikatnya adalah bertujuan baik iaitu untuk menyelaraskan fatwa-fatwa di Malaysia walau bagaimanapun kebanyakan negeri tidak menjadikannya sebagai panduan sewaktu mengeluarkan hukum/fatwa.

KEPUTUSAN FATWA NEGERI-NEGERI PASCA GARIS PANDUAN JAKIM

Analisis umum terhadap sesetengah negeri di Malaysia, garis panduan ini dianggap sebagai gangguan atau *interference* kepada ahli jawatankuasa fatwa negeri-negeri yang mana mereka telah dianggap sebagai pakar rujuk yang tertinggi di dalam negeri. Ini kerana kebanyakan negeri sudah selesai dengan amalan sedia ada. Iaitu kepada mereka akan dibentangkan kertas endorsement sebagai kertas asas untuk perbincangan dan seterusnya

masing-masing akan mengeluarkan pendapat berdasarkan ilmu yang ada dan seterusnya mengambil kata sepakat samada ingin bersetuju dengan JFK atau sebaliknya atau memindanya.

Menurut maklum balas daripada negeri-negeri sesetengah negeri ada yang menggunakan garis panduan ini seperti Negeri Sembilan, Sarawak dan Melaka¹ dan sebahagiannya mengabaikan sahaja iaitu seperti Negeri Perak dan Johor. Ini difahami kerana kuasa agama adalah hak milik dan kuasa penuh kerajaan negeri sebagaimana diterangkan pada faktor penghalang penyelarasan fatwa yang mana masalah perundangan adalah yang paling mendasar halangannya.

Manakala menurut analisis terperinci dalam konteks penerimaannya di Negeri Pahang pula Jawatankuasa Perundangan Hukum Syarak Negeri Pahang yang bersidang di Hotel Seri Pacific Kuala Lumpur pada 22. 10. 2015 telah memutuskan untuk terus beramal dengan amalan yang sedia ada iaitu bergantung kepada ahli-ahli jawatankuasa yang memutuskannya. Adalah difahami bahawa dari segi pemakaian tersebut jika keputusan itu dipersetujui oleh jawatankuasa maka fatwa tersebut diterima dan jika mendapat bantahan daripada ahli jawatankuasa maka fatwa itu akan ditolak atau akan ditokok tambah atau dipinda mengikut kesesuaian kefahaman dan keilmuan yang dimiliki.

Oleh kerana itu, jika diteliti keputusan-keputusan fatwa Negeri Pahang pasca Garis Panduan JAKIM terputusannya adalah bercampur-campur. Ada yang selaras ada yang dipinda dan ada yang diputuskan berlainan dengan keputusan JFK.

KESIMPULAN

Penulisan dan kajian tentang halangan-halangan dan garis panduan penyelarasan fatwa di Malaysia telah dibuat oleh ramai sarjana di Malaysia dalam pelbagai perspektif. Namun matlamat utama melahirkan satu Malaysia satu fatwa masih belum dapat dicapai. Hasrat JFK agar fatwa-fatwa yang dikeluarkannya diterima sepenuhnya oleh negeri-negeri masih belum terlaksana. Justeru usaha-usaha yang lebih praktikal perlu dilakukan bagi merialisasikannya. Berdasarkan penelitian literatur yang dipaparkan kajian penyelarasan fatwa adalah dibuat secara menyeluruh iaitu tidak menjurus kepada punca sebenar kenapa jawatankuasa fatwa negeri tertentu memutuskan fatwa yang tidak selaras dengan JFK. Oleh itu kajian-kajian yang akan datang diharap dapat mengisi kekosongan atau kelompangan bagi menyelesaikan masalah penyelarasan fatwa sekaligus menghilangkan kekeliruan masyarakat Islam terhadap ketetapan hukum atau fatwa di Malaysia.

RUJUKAN

Abdul Monir Yaakob & Wan Roslili Abd. Majid (1998). *Mufti dan Fatwa di Negara-Negara Asean*. Institut Kefahaman Islam Malaysia. Kuala Lumpur.

¹ Pegawai Fatwa yang dirujuk Negeri Sembilan: Timbalan Mufti iaitu Tuan Haji Azamir bin Alias. Sarawak: Ketua Penolong Mufti Tuan Haji Mual bin Saudi. Selangor: Ketua Penolong Mufti, Tuan Haji Mohd. Jais bin Kamus. Manakala Perak, pegawai yang dirujuk ialah Ketua Penolong Mufti, Tuan Haji Kamruddin bin Adam dan Johor, Tuan Haji Suhaimi bin Rebu, Ketua Penolong Mufti Johor.

Abdul Monir Yaakob (2016). *Perkembangan Pentadbiran Undang-Undang Islam di Malaysia*. Universiti Islam Malaysia. Cyberjaya.

Abdul Samat Musa, et.al (2006). *Jurnal Pengurusan Dan Penyelidikan Fatwa*. Vol. 1. No. 1. Institut Pengurusan dan Penyelidikan Fatwa Sedunia (INFAD), Nilai.

Ahmad Hidayat Buang (2012). “Ke Arah Membangun Garis Panduan dan Piawaian Pengeluaran Fatwa di Malaysia: Skop dan Kandungan”. *Muzakarah Pakar: Garis Panduan dan piawaian Pengeluaran Fatwa Peringkat Kebangsaan* 24 Oktober 2012. Dewan Senat. Universiti Sains Islam Malaysia. Nilai.

Arik Sanusi Yoep Johari (2010). “Penyelarasan Fatwa di Malaysia: Kekangan Dari Aspek Perundangan” dalam *Monograf al-Ifta'*. Siri 1. Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. Putrajaya.

al-Ashqar, Muhammad bin Sulayman (1993). *al-Futya wa Manahij al Ifta'*. Dar Annafais, Amman.

al-°Ayad, Ahmad et.al (tanpa tahun). *al-Mu°jam al-°Arabi al-Asasi*. t.tpt. Laros.

al-Fayyum, Ahmad bin Muhammad bin Ali (2008). *Al Misbah al-Munir*. Muassasah al-Mukhtar, al Qahirah.

al-Mallah, Syeikh Hussayn Muhammad (2009). *Al-Fatwa Nasyatuha wa Tathawuruha Usuluha wa Tatbiquha*. Al Maktabah al-Asriah, Bayrut.

al-Qaradawiy, Yusof (1995). *Al-Fatwa Bayn al-Indhibit wa al-Tasayyub*. Cetakan 2. al-Maktab al-Islamiy, Bayrut.

Garis Panduan Pemakaian Keputusan/Pandangan Hukum Yang Dibuat Oleh Jawatankuasa MKI Sebagai Fatwa Negeri (2011). Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. Putrajaya.

Hasnan Kasan (2008). *Institusi Fatwa di Malaysia*. Universiti Kebangsaan Malaysia. Bangi.

Hasnan Kasan (2006). “Prosedur Mengeluar dan Menguatkuasa Fatwa di Semenanjung Malaysia” dalam *Jurnal Undang-Undang dan Masyarakat*. Jilid 10. Universiti Kebangsaan Malaysia. Bangi.

Ibn Manzur, Jamal al-Din Muhammad bin Mukram (1968). *Lisan al-Arab*. Jilid 15. Dar Sodir, Bayrut.

Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (1981). *Peraturan Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia*. Perkara 11(a).

Jabatan Mufti Negeri Pahang (2012). *Manual Kualiti. JMNP (ISO) 01*. 1 Disember 2008 pindaan 12 Disember.

Jabatan Transplan Negara (2011). *Pemindahan Organ Dari Perspektif Islam*. Kementerian Kesihatan Malaysia dengan kerjasama Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. Kuala Lumpur.

Kertas Makluman JAKIM, (2010) *Penubuhan Dan Fungsi Jawatankuasa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia (MKI)*. Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. Putrajaya.

Lokmanul Hakim Hussain (2013). *Monograf INFAD*. Siri 2. Universiti Sains Islam Malaysia. Nilai.

Mahamad Naser Disa (2011), “Ke Arah Penyelarasan Dan Penyatuan Pandangan Dalam Pengeluaran Hukum di Malaysia: Perspektif Perundangan” dalam *Monograf al-Ifta’*. Siri 2. Jabatan Kemajuan Islam Malaysia. Putrajaya.

Mahmood Zuhdi Ab Majid (2004). “Fatwa dan Isu Semasa: Masalah dan Cabaran di Malaysia” dalam *Jurnal Syariah*. Jilid 12. Universiti Malaya. Kuala Lumpur.

Majma^c al-Lughah al-^cArabiyyah (2004). *al-Mu^cjam al-Wasit*. Cetakan 4. Maktabah al-Shuruk al-Dawliyyah, al-Qahirah.

Mohamad Akram Laldin & Nurul Wahidah Rosli (2012). “Penghasilan Fatwa Berkualiti dan Berwibawa: Permasalahan, Cadangan Penyelesaian dan Penambahbaikan”. *Muzakarah Pakar: Garis Panduan dan piawaiian Pengeluaran Fatwa Peringkat Kebangsaan 24 Oktober 2012*. Dewan Senat. Universiti Sains Islam Malaysia. Nilai.

Mustafar Abdul Rahman (2006). “Manhaj Fatwa Jawatankuasa Fatwa Kebangsaan”. Kertas kerja Seminar *Manhaj Pengeluaran Fatwa Peringkat Kebangsaan* pada 5-6 Disember. Hotel Nikko. Kuala Lumpur.

Othman Ishak (1981). *Fatwa Dalam Perundangan Islam*. Fajar Bakti Sdn. Bhd. Kuala Lumpur.

Paizah Ismail, et.al. (2013). “Konflik Fatwa Di Malaysia: Satu Kajian Awal” dalam *Jurnal Fiqh*. No. 10. Universiti Malaya. Kuala Lumpur.

Zaini Nasohah (2005). “Undang-Undang Penguatkuasaan Fatwa di Malaysia” dalam *Jurnal Islamiyyat*. Universiti Kebangsaan Malaysia. Bangi.

Zaydan, Abdul Karim (2001). *Usul al-Da^cwah*. Muassasah al-Risalah, Bayrut.

RUJUKAN LAMAN SESAWANG (WEB)

prpm.dbp.gov.my. Ejaan perkataan endorsemen ini diambil daripada laman sesawang Dewan Bahasa Pustaka. Lihat Pusat; Rujukan Persuratan Melayu.

[www. Islam.gov.my](http://www.Islam.gov.my). Gandingan Jabatan Mufti, JAIN, dan JAKIM Gubah Sighah Fatwa Bagi Tujuan Penguatkuasaan

www.e-fatwa.gov.my.

RUJUKAN PEGAWAI FATWA

Pegawai Fatwa yang dirujuk Negeri Sembilan: Timbalan Mufti iaitu Tuan Haji Azamir bin Alias. Sarawak: Ketua Penolong Mufti Tuan Haji Mual bin Saudi. Selangor: Ketua Penolong Mufti, Tuan Haji Mohd. Jais bin Kamus. Manakala Perak, pegawai yang dirujuk ialah Ketua Penolong Mufti, Tuan Haji Kamruddin bin Adam dan Johor, Tuan Haji Suhaimi bin Rebu, Ketua Penolong Mufti Johor. 17 Februari 2016 (secara talian telefon hari Khamis pukul 3.00-5.00 petang)

MINIT-MINIT MESYUARAT

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundangan Hukum Syarak Negeri Pahang. 1/2012.

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundangan Hukum Syarak Negeri Pahang. 6/2014.

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundangan Hukum Syarak Negeri Pahang. 4/2015.

Minit Mesyuarat Jawatankuasa Perundangan Hukum Syarak Negeri Pahang. 11/2015.

SENARAI ENAKMEN & UNDANG-UNDANG

Enakmen Pentadbiran Ugama Islam Dan Adat Resam Melayu Pahang. Enakmen No. 8 Tahun 1982.

Enakmen Pentadbiran Undang-Undang Islam Negeri Pahang. Enakmen No. 3 Tahun 1991.

Enakmen Kesalahan Jenayah Syariah Negeri Pahang. Enakmen No. 11. Tahun 2013.

Undang-Undang Tadbir Ugama Islam Pahang. Enakmen No. 8. Tahun 1956.